

már és a' Szarvas című munkájával, amely alkalmasint szintén fordítás, de nem németből, hanem franciából.³⁴

Várhelyi Ilona értékes fölfedezése nyomán kimondhatjuk, hogy Csokonai s Kazinczy barátjának³⁵ ismeretlen Gessner-fordítása került elő (az még külön feladat lesz, hogy pontosan tisztázzuk, melyik fordítást használta a kolozsvári színjátszó társaság). A Nagy Sámuel fordításában fennmaradt radikális társadalmi fejtegetés pedig jól világít bele annak a kis közösségnek a gondolatvilágába, amelyben Csokonai 1794/95 körül élt s amelyből Kazinczy és a rousseauizmus vonzásába, a magyar jakobinizmus veszélyes közelébe sodródott. Bár itt is maradt még feladat: a politikai töredék eredetijének földériteése.

SZILÁGYI FERENC

HOGYAN KERÜLHETTE EL BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR A BÖRTÖNT?

Amerika magyar „fölfedezőjét”, Bölöni Farkas Sándort már többször fedezték fel. A betegesen háttérbe húzódó, önmaga tehetségét szinte patológiás állhatatossággal kétségbevonó közírót (mert a magaválasztotta irodalmi műfaj ellenére csontja velejéig az volt, hiszen útleírásának igazi töltése a publicisztika, a beteg haza számára készített recept összeállítása és a gyógyszer beadása e lehetségesnek tűnő módon) végül is még életében az akkori magyar irodalmi és tudományos világ a maga legelsőinek sorába emelte — munkásságának utóélete pedig szintén ragyogó ívet mutat, Kövári Lászlótól, Toldy Ferentől, Jakab Elektől Jancsó Elemérig, Reményik Zsigmondig, Pap Károlyig és Hatvany Lajosig, hogy a hosszú sort csak némileg érzékeltessük. Igaza van Maller Sándornak,¹ hogy ez a rendhagyó

³⁴ Vö. Szilágyi F.: It 1973. 837

³⁵ 1801-ben a Tatán tengelytörést szenvedett, sérült Kazinczyt már vezgett orvosként Nagy Sámuel kezelte Komáromban. Vö. Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Bp. 1879. 212.

¹ Bölöni Farkas Sándor: *Napnyugati Utazás*. — *Napló*. Vál., szerk., bev. Maller Sándor. Sajtó alá rend. Benkő Samu, Maller Sándor. Bp. 1984. 633. (A továbbiakban: BFS). Vö. Tardy Lajos: *Az újra felfedezett Bölöni Farkas Sándor*. Népszabadság 1984. júl. 21.

útleírás „tartós, nem romlékony értékeket hordoz, ezért kel életre újra meg újra, idegen nyelveken is, mert máig ható, élő, időszerű mondanivalója van”. Bár a kereken százkilencven esztendeje született szerző sem származásánál, sem pályafutásánál fogva nem tartozott az elnyomottak legalsó (s egyben legnépesebb) táborához, a jobbágysághoz, mégis egész világképét az határozta meg, hogy magyar volt a Habsburg-birodalomban, székely a magyarok közt, kispénzű nemesi származék gazdag mágnások társaságában, elnyomott unitárius a katolikusok és protestánsok között, kényszerűségből aktagyártó kormányzékai titoknok — súlyos szavú államférfi helyett.

Böloni Farkas Sándor az útleírás könnyednek tűnő műfaján keresztül hirdette teljesen kiérlelt tanait — a látottak leírása csupán rendkívül vonzó keretét szolgáltatta szilárdan kialakított politikai filozófiájának, annak, amit már jóval *útrakelése előtt* hitt, sőt tudott, s aminek csak az önálló észlelésen alapuló igazolását kereste: az *egész* nép boldogságának *kerékkötője* az abszolút monarchia lelket-lelki ismeretet gúzsbakötő önkénye, *előmozdítója* az alkotmányos monarchia, *igazi megvalósítója* pedig a köztársaság. Ezt mutatja be az Egyesült Államok példáján, s a példa hatásosságának kedvéért el-elhallgatja a gyönyörű kezdetektől való elrugaszkodás okozta, mind erősebben megmutatkozó torzulásokat, a gazdagok arisztokratikus elkülönülését, túlságos politikai befolyását, gátlástalan vagyonszerzést. Alighanem az olvasmányai során beléivódott utópiák hús-vér megtestesülését kereste a Nagy Vizen túl elterülő országban, amely levette a monarchia nyűgét, az írott alkotmány révén szinte varázserővel teszi boldoggá egész lakosságát: „ha konstitúcióját a magyarokévá lehetne tenni, annál boldogabb hely nem lenne a földön”. Az 1849. évi debreceni országgyűlés flamingói sokat forgathatták úti-naplóját. Jókai Mór Tatrangi Dávidjának emberboldogító eszméi, melyekhez Böloni Farkas Sándornál Amerika szolgáltatja a kuliszszákat . . .

Vessük vizsgáló tekintetünket először abba az irányba, hogy miképpen, milyen közigazgatási-egészségügyi fogások (és persze rokon gondolkodású barátok, kollégák) segítségével jutott hozzá a szabad gondolkodása miatt nem a legjobb felsőbbbségi véleménynek örvendő kormányzékai tisztviselő, Böloni Farkas Sándor szélesre tárt kaput nyitó útleveléhez? A Bécsből igazgatott rendőrállam óhatatlanul kisu­gá­r­zó hatása természetesen érvényesült Erdélyben is, és ez alól még főúri személyek sem mentesültek.

1830 április havának utolsó napjaiban veretes hazai latinságú kérelmet vett kezébe branyiszka Jósika János báró, az erdélyi gubernium elnöke. A folyamodvány magyar szövege így hangzik:

„Legkegyelmesebb báró, kamarás és államtanácsos uram a nagyméltóságú királyi kormányzék elnöke, nékem kegyes jó uram!

Az idemellékelt orvosi bizonyítványból – de az abban foglaltak közismert voltánál fogva is – jól ismert Kegyelmességed előtt, hogy öt esztendeje egészségem mily gyenge lábakon áll; halovány reménykedés és depressziós kedélyállapot között se nem élőként, se nem halottként kell elviselnem életem folyását s illetéknéppen immár eme állapotomnak napról-napra való romlását kényszerülök megtapasztalni. Mindezt csak tovább rontották a gyarló orvosok kezelése, amelyek testemet erőtlenné, lelkemet pedig megtörtté tették.

Semmit sem mulasztottam el megtenni egészségem helyreállítása érdekében, de hiábavalóknak bizonyultak mind az orvosok próbálkozásai, mind a gyógyulás érdekében eszközölt, lehetőségeimet kimerítő kiadásaim is. E nyomorúságos állapotomban utolsó gyógyulási lehetőségként azt az orvosi tanácsot kaptam, hogy az ülő életmód okozta bajokból egy hosszabb tartamú utazás révén állítsam helyre egészségemet, lévén hogy a levegőváltás kedvező változást hozhat állapotomban. Csakhogy életem ilyképpen való megőrzésének végső lehetőségéhez nem álltak rendelkezésemre az anyagi eszközök e kísérlet megvalósítására. Nemrégiben azonban méltóságos Béldi Ferenc gróf úr – akinek körülményei jól ismertek előttem – azt a javaslatot tette, hogy tervbevelt utazására – amennyiben ahhoz ő legszentebb felségétől az útlevelet megkapja – engem kísérőként szívesen magával vinne.

Így hát ismét felcsillant előttem az a remény, hogy kísérletet tehetek életem megtartására. Hogy ezt a kedvező alkalmat megragadhassam, alázatos kéréssel fordulok Kegyelmességedhez:

méltóztassék kegyesen dönteni sorsom felől és hathatós intézkedésével kieszközölni, hogy az előbbnevezett gróf úrral *Itáliába, Franciaországba és Angliába* tervezett utazáshoz az

útlevelet megkaphassam. Ha az isteni gondviselés kegyelméből egészségesen térhetek vissza, megszakított hivataloskodásom után visszanyert erőim birtokában szolgálataimmal mindenkor ő legszentebb felsége és a haza szolgálatának fogom szentelni magamat. Örökös tiszteletem és hódolatom kinyilvánításával vagyok Nagyméltóságod

alázatos szolgája

Farkas Sándor

kir. kormányzéki hivatalnok”²

Érdekes — és nyilvánvalóan lényegbevágó — ok miatt Bölöni Farkas Sándor csak itáliai, franciaországi és angliai útítveréről beszél — az amerikairol nem tesz említést.

Az nem vitás, hogy gyenge, beteg szervezetű ember volt, de a nem csekély fáradtsággal, testi megerőltetéssel járó utazást még az akkori, kezdetleges körülmények között is jól kiállotta, tehát állapota ekkor nem volt életveszélyesnek minősíthető. Kérelméhez — melyet két derék székely doktor állított ki — a következő orvosi bizonyítványt mellékelhette:

„Az erdélyi nagyfejedelemség nagyméltóságú kormányzékének kancellistája, *Bölöni Farkas Sándor* úr általános elerőtlenedésbenszerved, melyetévek óta főleg légzőszervi bántalmakkal járó fájdalma kísérnek. Jelenleg *életveszélyes gümőkóros folyamatban* szenved. Mindenekelőtt az egész szervezetét pusztulással fenyegető légcső-körtünetek viselik meg igen nagy mértékben. Egészségi állapotát csak még inkább súlyosbítja, hogy örökösen ülő testhelyzetet igénylő hivatali munkát végez, amelyet megszakítás nélkül lát el. Korábbi egészségi állapotának és erőnlétének visszaszerzése érdekében mindenképpen szükségesnek ítélem, hogy nevezett *Farkas Sándor* úr levegőváltozás céljából hosszabb időre enyhébb éghajlatú idegen tájakat keressen fel, ami kedvező hatást fog gyakorolni fentírt betegségére s *lelki derűjének helyreállítását* is maga után fogja vonni.

² O.L., F. 37., Gub. Trans., Praes. 1833: 416. — Itt mondok köszönetet dr. Trócsányi Zsolt főlevéltárosnak kutatásaim során nyújtott önzetlen támogatásáért.

E bizonyítványt Farkas Sándor úr megvizsgálása után kérésére a jelenlevők előtt hivatali tisztemnél fogva kiadom.

Kolozsvár, 1830 április 26.

Barra Imre orvostudor
Kolozsvár sz.kir. város
rendes orvosa

Az előbbirtakat jóváhagyólag láttamozta 1830 április 27-én

Ferentzi József
főorvos”³

A kormányszék elnöke, Jósika János pártolólag terjeszti fel Bölöni Farkas Sándor útlevélkérését Miske Józsefhez, az erdélyi Udvari Kancellária Bécsben székelő elnökéhez — és baráti kezek egyengetésével a sok száz mérföldet bejáró folyamodvány kedvező elintézésre talál.

1830. november 3-án Bölöni Farkas Sándor gróf Béli Ferenc⁴ kormányszéki titkárral útra kel: Németországon keresztül december elején Párizsba jutottak, 1831. március 23-án Hollandiában, április 18-án Londonban voltak, majd Skócia beutazása után Amerikába vitorláztak, ahonnan december 13-án érkeztek vissza Európába.

A Nyugatot első (s egyetlen) alkalommal beutazó erdélyi író imponáló otthonossággal mozog a nagyvárosok forgatagában, igazít el az általa bejárt országok politikai harcaiban, műemlékeiben és kávéházaiban. Napjaink világlapjai száguldó riportereinek szemfüles beavatottságával tájékoztat a megtapasztalt forradalmi eseményekről, a feldúlt műemlékekről, de a múzeumokról és a színházakról is. Igen, eszmei mondanivalóján túlmenően ez az írás a 19. századi útleíróirodalom élvonalába is emelte a szerzőt, s ha művének hazai megjelenése után nem állítja le a német fordítás kiküldését, honi literatúránk már akkor bemutatkozhatott volna a külföldi könyvesboltok kirakataiban.

Ám hogy ez másként történt, és Bölöni Farkas Sándor leállította — ha úgy tetszik: leállítani kényszerült — a külföldi kiadást, annak megvoltak a maga *alig ismert* jó belföldi okai . . .

³ Uo. — Barra Imre (1779—1854) Kolozsvár város főorvosa, az erdélyi kolerajárvány megfékezője, a róla elnevezett „epemirigycseppek” felfedezője. Vö. Vasárnapi Újság 1856, 41—42. sz. — Ferentzi József (1771—1836), Erdély főorvosa.

⁴ Béli Ferenc gr. (1798—1880) főispán. Nagy Iván szerint (*Magyarország családai*. I. köt. Pest, 1857, 280.) a Toldy Ferenc által az egrí érseki könyvtárnak ajándékozott Bélyi-kódex róla kapta a nevét, más forrás szerint azonban Béli Istvánról.

Néhány hónappal a székely világjáró hazaérkezése után — nem tudni, ki állt a dolgok mögött — megindultak a politikai jellegű rágalmak személye körül, méghozzá a trónhoz közelálló helyeken Báró Miske József erdélyi kancellár — I. Ferenc király egy kabinet-irata alapján — tájékoztatást kér⁵ a politikailag gyanúsnak tartott Bölöni Farkas Sándorról, és jelentést kér báró Jósika Jánostól, az erdélyi gubernium elnökétől.

Jósika megvédi beosztottját:

„Excellenciád f. évi április hó 6. napján kelt, 81. számú nagybecsű elnöki leiratára, melyben Excellenciád — ugyanazon hónap 5-én kelt királyi parancs nyomán, hivatkozással a zavarkeltéssel és zendülési hajlandósággal vádolt *Farkas Sándor* kormányszéki kancellistára — engem fel méltóztatott szólítani, hogy tegyek megbízható tájékoztató jelentést a fent nevezett kancellista magatartására és politikai gondolkodásmódjára vonatkozóan.

Bátorkodom ismételten rámutatni: nem mulasztottam el, hogy előzetesen meg ne kérdezzem ebben az ügyben a tartományi kancellár urat, mint az említett főkormányszéki kancellista közvetlen feljebbvalóját. Tőle is, de az említett *Farkas* több más feljebbvalójától, valamint hivatalnoktársaitól is azt a tájékoztatást kaptam, hogy a szóbanforgó *Farkas* mindenkor szorgalmas és rendes egyénnek mutatkozik; nemkülömben és ezen kívül mindenkor nyugodtan és kifogástalanul viselkedik; ugyanígy eleddig nekem sem jutott semmi olyasmi a tudomásomra, ami miatt az említett *Farkas Sándor* magatartását és gondolkodásmódját hasonló gyanú alá lehetne vonni.

Kolozsvár, 1833 július 30-án.”⁶

Bölöni Farkas Sándort jóakarói megvédték az üldöztetéstől. Egy évvel később már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Nem sokkal nagy műve, az *Utazás Észak-Amerikában* megjelenése után, mely kis híján ismét súlyos veszélybe sodorta.

⁵ O.L., F. 37., Gub. Trans. Praes. 1833: 532.

⁶ Uo.

Az akkori kiélezett erdélyi belpolitikai helyzetben ez a könyv roppant feltűnést — és ami fontosabb: lelkesedést — keltett. Nem sokkal azután, hogy az útinapló Kolozsvárott napvilágot látott, alig valamivel a tragikus erdélyi politikai fordulat előtt, 1835. január 18-án Wesselényi Miklós a Közép-Szolnok vármegyei kaszinó dízszerlegét beszéd kíséretében nyújtja át Bölöni Farkas Sándornak.

Így ír erről naplójában a székely útleíró:

„A reggel Wesselényi egy levelében arra kére, hogy szálláson maradjak, mivel a Közép-Szolnok vármegyei casino követséget küldött hozzám, egy billikomot általadni nekem (. . .) A levél meghozója azt is mondá, hogy a követség számos tagokból áll Wesselényi vezetése alatt s ő fog beszédet tartani (. . .) Estve nagy vacsorát adott Wesselényi a követség tagjainak, hol megint én valék kiteve a pohárköszöntések tárgyául. A követség beszédeinket írásba kívánta, hogy küldőinek számolhasson megbízatásáról (. . .) Próbáltam tehát írni oly formát, mint homályosan emlékezhettem az általam mondottakról.”⁷

A két rövid szónoklat — legalábbis amennyit az indokolt óvatosság papírra vetni engedett — az utókorra maradt és szövegük — kissé „maiasítva” — a következő:

„Közép Szolnok Vármegyei Casinoi Részvényes Vesselényi Miklós beszédje, amelyet elmondott Kolozsvártt, a Farkas Sándor úrnak jutalmul küldött arany pohár átadásakor, mint az Amerikai Utazás írójának.

Tisztelt hazámfia! Mint a Közép Szolnoki Casino küldöttségének van szerencsénk tisztelt Hazámfiában Észak Amerika Utazása lelkes íróját üdvözleni — szerencsénknek tartjuk igen is, hogy nekünk juta tisztünkbe hazafi érdeméért hazafi jutalmat nyújtani. Olvasó egyesületünk hazafi kötelességének ösmeré Ön iránti tiszteletét külsőleg is kimutatni, mire nézve íme ezen billikommal, s tiszteletbeli tagjai közé számlálással kívánja megtisztelni. — Ha örül is egyesületünk, hogy legalább Erdély hazánkban elsőként teheti Ön iránt

⁷ BFS 546—547. Vö. uo. 80.

ezen kijelentést, de még inkább örül, arról meggyőződve, hogy ezen megtisztelés csak egy szavazat, mellyel azon nagy többséghez járulunk, mely Ön fejére a hazafi lelkes akarat és értelmi szép tehetség érdeméért polgári jutalmat fűz. Szép sors jutott Önnek: léphetett s tisztelve borulhatott a Szabadság Szent Földjére, élő szemével láthatta azon emberi jussok szülte s józan törvény izmosította orcáját az emberi jólétnek; meleg könnyei hullhattak a legszentebb ereklyére, a Nagy Washington sírjára, s azon halmokra, melyeken dicsően ontott vérből a józan ész új kora támadott. Tulajdon karjai közé szoríthatta a szép szabadság és a bírt jussok romlatlan szülöttjeit és – óh, boldogság! – szívhatta a szabadság azon levegőjét, melyet sem a kiváltság, sem az önkény nem dögleletesítettek, s mely egyenesen az Isten lehellete. És ezen mennyei levegőt ön hív kebelbe szívta s romlatlanul lehelte azt édes hazájára. Mint a tavaszt tenyésztő lanya szellő, csírákat – a szépnek s a nagynak csíráját – fogja az fakasztani. Ezen szelíd lehellet ezer meg ezer kebleket elevenítve azon erőre növend, mely az előítéletnek mocsárjából, s a megrögzöttség barlangjaiból származott, nehéz fellegekké tornyosodott mérges párákat szét fogja szaggatni, s már-már fullasztó levegőnket megtisztítván, a Szabadság napja élesztő sugarainak utat fog nyitni, hogy azok már valahára ne csak ama terhes fellegek hézagain keresztül néhányakat szikkasztva süssenek, hanem áldott földünk minden szülöttjét emberré melegítsék.

Az üldözött szabadság, miután a kiváltságosok bitangló dölyfe, a papság elorozó álnoksága s a fejedelmek embert gyalázó önkénye Európa népei közül kiküszöbölte, előbb visszatért mennyei honába, ott az embernek Atyja értelmi súlyt s hős akaratot rendelt a számkivetett mellé segédül – ezekkel szállott az égből Amerika földjére és megtöretett a pokol hatalma, az emberi jussok kivívtak, s a szabadság és jólét új világa tünt fel. A szabadság ezen szent földjéről Ön minékünk drága kincseket hozott, elhozta aranynál drágább tiszta képzetét a polgári egyenlőségnek, el a gyöngyök-

nél becsesebb, emberhez illő emberi igazgatásnak hív rajzolatját, el a gyémántnál s minden drágaköveknél nagyobb értékű társasági jólét igazi képét. S Amerika ezen legszebb három növényinek Ön nem megszártított s fonnyadt példányait hozta – nem! Gondos kézzel szedte meg azoknak rejtett magvait, s mily emberösmerettel s a kellemes írásmód legcélrányosabb eszközével hintette azokat közönkbe! Máris csíráznak s bizonyosan óriási fákká fognak növekedni. Hála ezért Önnek s fogadja el Ön ezen billikomot, melyre – mint a szőlőkoszorúza Szilágyinak fia – ezen áldomást mondjuk: Tartsa Isten Önt, hogy hazafi munkásság közt sokáig üritesse nemzeti előrehaladásunk örömpoharát s hazánk díszére s hasznára éljen!!!”⁸

Wesselényinek egyik legmerészebb, ha ugyan nem legmerészebb hangú szónoklatával ismerkedhettünk most meg, hála egy szerencsésen napvilágra került levéltári telitalálatnak. A beszéd – tagadhatatlan dagályossága ellenére – reflektorszerűen megvilágítja Wesselényi politikai hitvallásának azokat a radikális elemeit is, amelyeket nyomtatott művei – érthető okoknál fogva – nem tartalmazhattak.

Sokkal tompítottabb hangvételű magának az ünnepeltnek, a „szabadság hazáját” megpillantó és leíró Bölöni Farkas Sándornak a válaszbeszéde. De ne feledjük: Wesselényi nagybirtokú főnemes volt, míg az igen szegény Bölöni Farkasnak nem volt szabad túlságosan kockára tenni csekély, de biztos kenyeret nyújtó közhivatali állását:

„Ezen előttem igen becses megtiszteltetés annyira meglepett engemet, hogy nem tudom: személyes hálámat, nemzetem iránti örömet vagy érzelmeim habozását fejezzem-e ki a tisztelt követségnek? Mert midőn utazásomnak némely jegyzeteit kiadni határoztam, ily megtiszteltetésre több okból számolni nem is mertem. Azon okoknak egyike az is volt, hogy az általam leírt tárgyaknak én csak közlője vagyok s csak annyi érdemet tulajdoníthatok magamnak, hogy magyar nyelvben én voltam az első tudósító azon tárgyakról, melyek egy szabad nemzetnél minden polgár köztudásai közé tar-

⁸ O.L., F. 40., Acta gubernatoris Kornis.

tozók. És azért sem mertem ezen megtiszteltetést remélni, hogy hibás számításból azon tárgyak iránt ily szinte általános részvételt még nem véltem nálunk közérzésnek venni. Mert csak nemrég vala az az idő, midőn az emberiség jussairól és a Természet törvényeiről elmélkedés csak magányos és elcsüggesztő gondolkodásunk tárgya lehetett, midőn az amerikai polgári élet iránti részvétel vétkesnek, vagy érzelő ábrándozásnak tartatott, és lemondott vala az elme a történelmi jussnál tovább gondolkozni, vagy egyebet kívánni és merni. De meg is próbáltam remegő kézzel ugyan s iskolás félelemmel az általam látottakból és hallottakból néhány tárgyat leírni szívemnek azon sugallatai közt, hogy a Természet törvényeinek szent szavai minden szabad ember lelkében visszhangra kell, hogy találjanak. És íme határtalan öröömre ezen megtiszteltetés azt mutatja nékem, hogy a magyarnak szívét éppen úgy melegítik a Természet törvényének szavai, mint az amerikai szabad polgárét. A Közép-Szolnoki Casinonak munkám iránti ezen részvétele arról is meggyőzött engemet, hogy érzelmeim s gondolkodásom módja nem csaltak meg, s azokhoz ezután még büszkébben hív fogok maradni. Fogadják el a tisztelt Küldöttség tagjai szíves köszönetemet ezen nékem szánt igen kedves ajándék meghozásáért. Kérem, ne terheltesse a Közép-Szolnoki Casinonak hálás érzelmemet s azon kívánságomat kijelenteni, miszerint azt óhajtom, hogy ama szebb hazából általam közölt elvek bár az egész nemzetre s minden lakosaira úgy ragadjanak, hogy azok minden hazafinak katekézisei legyenek.”⁹

Vádiratok a javából az abszolút monarchiák önkénye ellen, egyben a szabadságban újjászületett emberi méltóság felmagasztalásai. Wesselényi haragos és merész, a kormányzékai kenyéren élő Bölöni Farkas Sándor indulatainak kifejezésmódja visszafogottabb — de még így is megindult a keménynek ígérkező hatósági vizsgálat: miként jelenhetett meg a cenzúra jóváhagyásával az *Éjszak Amerikai utazás*, a magyar reformkori haladó publicisztikai művek legtöbb kiadást megélt alkotása.

⁹ Uo.

Tallózzunk tovább a levéltárak kiadatlan materiájából!

1836-ban a felfüggesztett alkotmányos életben Erdély élére állított Estei Ferdinánd főherceg a következőket hozza helyettesének, gróf Kornis János vicegubernátornak tudomására:

„F. évi április 24-én kelt legfelsőbb utasításhoz képest szíveskedjék Excellenciád szigorú vizsgálatot tartani abban a tárgyban, hogy miképpen vált lehetségessé Farkas Sándor *Az éjszak amerikai utazás* című művének kolozsvári kinyomtatása, még hozzá az erdélyi kormányzék által gyakorolt cenzúra mellett. Vizsgálatának eredményét terjessze fel. Bécs, 1836 április 26-án.”¹⁰

Gróf Kornis János vicegubernátor igazoló jelentésre szólítja fel a könyvcenzúra legfőbb felelősét, Kovács Miklós erdélyi püspököt, aki a következőket válaszolja:

„Excellenciád legnagyobbbecsűbb, f. évi május hó 4-én kelt hozzánk intézett elnöki leiratára, az abban foglalt s nekem tájékoztató nyilatkozat megtétele céljából hivatalból feltett magas kérdéseire Farkas Sándor *Az Éjszak Amerikai utazás* című, Kolozsvárott kinyomtatott művével kapcsolatban, sietek az alábbiakban válaszolni:

Farkas Sándor *Utazás Éjszak Amerikában* című művét a Könyvfelülvizsgálati Hivatalnak mindenképpen bemutatták; ugyanazon Hivatal átküldte azt Méhes Sámuelnek,¹¹ a kolozsvári Református Kollégiumban a fizika stb. tanárának, mint könyvcenzornak; ő engedélyezte kinyomtatását, s azt ugyanazon kolozsvári Református Kollégium nyomdájában, Tilsch és Fia¹² helybéli könyvkereskedők költségén, amint

¹⁰ O.L., F. 40., Acta gubernatoris Kornis. — Kovács Miklós (1833–1886) erdélyi r. k. püspök, guberniumi tanácsos; nyelvész, matematikus. — Kornis János gr. (1781–1840) al-, majd főkormányzó, Estei Ferdinánd főherceg alkotmányosan megválasztott utóda.

¹¹ Méhes Sámuel (1785–1852), a kolozsvári főiskolán a mennyiség- és természettan professzora, 1829 óta könyvcenzor, 1836-ban országgyűlési követ.

¹² BFS 70.

azt a tisztelettel idezárt melléklet világosan tanúsítja, első ízben 1834. június 30. és július 25. között, második, új kiadásában pedig 1835. március 2. és március 23. között ki is nyomtatták; az a cenzúra-katalógus pedig, amelyben *a fent említett mű a a tiltott könyvek között van felsorolva*, csak 1835. november 25-én érkezett meg ide; december 11-én közöltetett a revizorokkal [értsd: cenzorokkal – T.L.]. Következésképpen az a szóbeszéd, mintha a szóbanforgó mű az eltiltásának közhírré tétele után nyomtatott volna újra, semmilyen alpra sem támaszkodik. Egyebekben ajánlva magamat eddig is tapasztalt nagyon becses jóindulatába, maradok megkülönböztetett tiszteletadással Excellenciádnak legalázatosabb szolgája

Kolozsvárott, 1836. május 6-án legalázatosabb szolgája
Kovács Miklós erdélyi püspök¹³

A Kovács Miklós püspök által hivatkozott melléklet ugyan a már előadottakon túlmenően nem mond sokat, mégis jellemzően világítja meg az akkori nyomdai „átfutási időket”:

„Bölöni Farkas Sándor Észak Amerikai utazását Tilsch és Fia költségén az idevaló ev. ref. kollégium Typographiájában kezdettek nyomtatni:

1^{ör} Junius 23-kán, 1834

Bévégeztük július 25-kén, 1834.

2^{ör} ugyantsak Tilsch és fia költségén

Martius 2-kán, 1835

Bévégeztük martius 23-kán, 1835., mind a' kétszer a' Censurae Officium megbízásából a' szokott módon T. Prof. Méhes Sámuel úr admittálta. Kolozsvárt Május 6-kán.

Barra Gábor s. k., Typographiai Provisor¹⁴

A Lembergben időző Ferdinánd főherceg helyettese Kornis János gróf nem éri be az „elkenés”-jellegű tájékoztatásokkal, és május 8-án – a püspök egyidejű megdorgálása mellett – pontosabb tényállást

¹³ O. L., F. 37., Gub. Trans. Praes., 1836: 505.

¹⁴ Uo.

kíván. Erre Kovács püspök — alig nyolc nappal később — így válaszol:

„Mindazzal kapcsolatban, amit Excellenciád f. évi május hó 4-én kelt kegyes elnöki átíratára válaszoltam, ugyanazon év és hónap 6. napján Farkas Sándor *Az Éjszak Amerikai utazás* című művével összefüggésben, egy másik rendbéli, és szintén Excellenciád által az említett hónap 8-án kelt, ugyanazon tárgyban hozzám intézett elnöki átíratában foglaltak végleges elintézésékeppen is, jelen soraimmal szolgálatkészen tudtára adom, hogy én mind Méhes Sámuel könyvcenzortól, mind Szabó János apátúrtól, ki egyben kormányiszéki előadó — akire az említett Méhes írásbeli jelentésében hivatkozik — beköveteltem a ./ jel alatt idecsatolt írásbeli nyilatkozatot, amelyekből nyilvánvalóvá válik az, hogy Farkas Sándor szóbanforgó műve — amelyet én hivatalból küldtem meg Méhes Sámuel könyvcenzornak véleményadás céljából, s amely művet ő *felülvizsgált, és néhány, általa gyanusnak talált szöveghelyet Szabó János referens úrral egybevetett, majd sok szöveghely törlése után*, de anélkül, hogy a véleményt nekem bemutatta volna — tudtom és beleegyezésem nélkül bocsátott nyomdába és nyomtatott ki. Mindezt bizonyítékokkal alátámasztva nyilatkozom, és maradok megkülönböztetett tisztelettel Excellenciádnak

Kolozsvárott, 1836 május 14-én legalázatosabb szolgája

Kovács Miklós s. k.
erdélyi püspök¹⁵

Vagyis — és talán ez a legérdekesebb számunkra ebből a hivatalos levelezésből — az első és valamennyi további kiadás már a cenzori szövegcsontkítások jegyében került kinyomtatásra.

Kovács püspök ezt az átíratát Méhes Sámuel (1785–1852) kolozsvári református főiskolai professzornak (akit ugyanebben az esztendőben választott be a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának) frissiben kelt írásbeli tájékoztatása alapján öntötte írásba. Hogy teljesen helyesen foglalta-e össze Méhes professzor levelének lényegét az egyébként szintén tudós alkatú, mecénás hajlamú püspök, azt döntse el maga az olvasó:

¹⁵ Uo.

„Excellenciád kegyes felhívása folyamánaképpen a királyi kormányzék alelnök ura őexcellenciája által feltett kérdésekre — hogy vajon Farkas Sándornak *Az Éjszak Amerikai utazás* című művét az átvizsgálás megtörténte után, a nyomdába bocsátás előtt visszaadtam-e a Könyvcenzori Hivatalnak, továbbá hogy vajon ez a mű a Központi Cenzori Hivatal közbenjöttével látott-e napvilágot — a valóságnak megfelelő nyilatkozatot az alábbiakban bátorkodom a legalázatosabban megtenni:

Jóllehet fentebb idézett művet Excellenciád véleményezés és felülvizsgálat céljából 1834. március 18-án egyedül nekem juttatta el, cenzori minőségemben, én azonban — amint az feltehetően Excellenciád előtt is jól ismert — a könyv elolvasása után, még mielőtt a róla alkotott véleményemet betejesztettem volna, a legalázatosabban arra kértem Excellenciádat, hogy a vélemény vitában történő kialakítása céljából, a főtisztelendő cenzor urak közül adja valamelyiküket társamul. E kérelmem folyamánaképpen elnyert intézkedése alapján a fentebb idézett művet, a Központi Cenzori Hivatal helyiségében, az akkor könyvcenzori tisztet is betöltő főtisztelendő Szabó János apát, királyi tanácsos úrral együtt még egyszer átnéztem a művet, így azután az idézett műből közös megegyezéssel *sok szöveghelyet töröltünk*, s az volt a véleményünk, hogy a törölt szöveghelyek elhagyásával a mű kinyomtatható. Amint mindezt Excellenciád is nagyon jól tudhatja, hiszen e mű újra áttekintését Szabó János főtisztelendő úrral *Excellenciád jelenlétében* kezdtük éppen meg.

Miután a fentebb idézett mű átvizsgálását befejeztük, a mű kéziratát a fentebb leírt ama véleményezésünkkel együtt, mely szerint »a törölt szöveghelyek elhagyásával kinyomtatható«, 1834. április 9-én a Központi Cenzúrahivatalnak visszaadtam, anélkül azonban, hogy a nyomda alá bocsátást hozzátettem volna: a hivatal a kéziratot azzal a tájékoztatóval adta vissza nekem, hogy Excellenciád, mint a Cenzúra Hivatal elnöke távollétében tegyem hozzá az »imprimatur«-t is; így ennek az intézkedésnek nyomán a mű elnyerte a

nyomdába adás engedélyét tőlem, 1834. június 10-én s ez az engedély így a vélemény benyújtásától számítva két hónappal utóbb adatott meg.

Ebből a legalázatosabb, és becsületes lélekből fakadt nyilatkozatból excellenciád méltóztassék meglátni azt, hogy a fentebb idézett mű a nemes Cenzori Hivatal közbenjöttével látott napvilágot, sőt: az engedélyezésről szóló véleményemet is ugyanazon nemes Hivatal közbenjöttével terjesztettem elő.

Egyebekben a legnagyobb tisztelettel maradok Excellenciádnak, egyben főtisztelendő főpap és elnök uraságodnak legalázatosabb szolgálja

Kolozsvárott, 1836 május 14-én Méhes Sámuel s. k., könyvcenzor¹⁶

Szabó János apát (1767–1858), híres egyházi szónok szintén az erdélyi „kiművelt emberfők” közé tartozott és az ő ugyanakkor kelt magyarázkodó levele további fényt vet Bölöni Farkas Sándor művének megcenzúrázására:

„A nagytekintetű Méhes Sámuel úrnak, a kolozsvári Helvét hitvallású kollégium rendes tanárának, mint a könyvek cenzorának, melyet Farkas Sándor *Az Éjszak Amerikai Utazás* című művéről a Cenzori Hivatal Elnök urának terjesztett elő 1836. május 14-én, alulirotnak, mint a kormányzék egyházi, tudományos és alapítványi ügyekben szolgáló referensének, úgy is, mint kiérdemesült könyvcenzornak az alábbiak a megjegyzései:

1) A nagytekintetű úr helyesen jelenti azt, hogy csak ő maga kapta meg cenzúrára a kéziratot, s hogy ő azt a Katolikus Bizottság üléstermében – ahol a Cenzúra Hivatal aktáit őrzik – velem együtt még egyszer átnézte, vagyis azokat a helyeket, amelyeket ő maga gyanúsak talált és meg is jegyzett, most már kettesben vettük újra vizsgálat alá, és sokat közülük törölve ítéltük kinyomtathatónak. – De olyan kötelezettség engem nem terhel, hogy az általa meg nem

¹⁶ Uo.

jelölt helyeket is olvassam át; ettől visszatartott a nagytekintélyű férfiú műveltsége és becsületessége. Így nem állott módomban az, hogy arról tapasztalattal meggyőződjem: vajon a nyomtatás az így *kiherélt* (. . . castrato sic manuscripto . . .) *kéziratnak* megfelelően látott-e napvilágot.

2) Helyesen említi meg a nagytekintetű úr, hogy miközben ezt a művet elkezdtuk nézegetni, a Cenzori Hivatal elnöke őexcellenciája, aki röviddel előbb jött ki a Kormányászéki Tanácsból, jelen volt a Cenzori Hivatal helyiségében; de ő maga említi meg azt is, hogy a Cenzori Hivatal elnöke őexcellenciája röviddel azután, hogy megnézte, mit csinálunk, visszatért a Tanácsba, s ebben a cenzori munkában többé semmilyen része nem volt.

3) Miután a cenzúrázott kézirat az elnök úr távollétében elég sokáig feküdt a Hivatal helyiségében, kinyomtatását pedig sürgették, becsületesen bevallom, hogy a nagytekintetű cenzor úr azt javaslatomra engedte nyomdába, és Magyarországon számtalan példányban engedélyezték kinyomtatását szerte az országban a fiókenczori hivatalok, s még most is, nap, mint nap engedélyezik, erre megbízható módon hivatkozhatom.

Kolozsvárott, 1836 május 14-én. Szabó János s. k.
 egyházügyi referens
 mint kiérdemesült könyvcenzor¹⁷

A korai öikuménikus szellemnek ez a szép erdélyi megnyilvánulása megmentette a baj szélére került Bölöni Farkas Sándort: a katolikus püspök és az apát, valamint a református teológiai professzor közösen megmentették a „felforgató szellemű” könyv unitárius szerzőjét az állásvesztéstől és az esetleges, még ennél is súlyosabb következményektől.

Eredetileg maga az uralkodó utasította a királyi biztost, Ferdinánd főherceget és gróf Kornis János vicegubernátort (a későbbi gubernátort) annak tisztázására: hogyan is kerülhetett sor a lázító írásmű kiadására. És lám, a meg nem riadt erdélyi személyiségek higgadt, a maguk útját járó embersége megeremtette a maga kis csodáját:

¹⁷ Uo.

Bölöni Farkas Sándornak nemhogy a haja szála sem görbült, de nem sokkal később, 1838. szeptember 12-én kancellistából (mondjuk ki végre magyarul: irnokból) végre-valahára fogalmazóvá nevezték ki.

. . . De azért jó volna ismerni kéziratának azokat a részleteit is, amelyeket Méhes Sámuel professzor és Szabó János apát uraimék nem engedtek kinyomtatni . . .

Ambár az is lehetséges, hogy ilyen szöveghelyek nem is voltak, csak az okos, összehangolt védekezés stratégiája diktálta mindezt külön kézzel, de közös szívvvel forgatott tolluk számára.

TARDY LAJOS